

**ПРИЕМСТВЕНОСТ И ПРОМЕНИ В СТОПАНСКАТА ПОЛИТИКА НА
ДЪРЖАВАТА ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА КАБИНЕТИТЕ НА НАРОДНИЯ
БЛОК И ВОЕННИЯ СЪЮЗ (юни 1931 – януари 1935 г.)**

д-р Марко Петков Димитров – *Университет за национално и световно
стопанство* - София, катедра “История”

В българската историография доминира мнението, че превратът на 19 май 1934 г. има за цел и до голяма степен като последствие решителна промяна в същността, насоките и съдържанието на политическия и икономически живот в България. В определен смисъл това е вярно за някои страни от нашето развитие през втората половина на 30-те години на XX в. и до 1944 г. Има обаче сфери от обществения живот, в които съществува приемственост между водената до преврата политика и тази на неговите автори – Военният съюз и Политическия кръг “Звено”, т. нар. деветнадесетомайци, с чието управление се свързва началото на нов етап в историята на България между двете световни войни. Една от тези сфери е стопанската политика на държавата.¹

Общозвестен факт е, че от началото на 1930 г. българското стопанство е обхванато от сериозна криза. Борбата с нейните прояви е част от дейността на две правителства до май 1934 г. – второто на Демократическия сговор (януари 1926 – юни 1931 г.) и най-вече това на Народния блок (юни 1931 – май 1934 г.), чието управление съвпада с най-тежките години на кризата. Докато кабинетът на Ляпчев по различни причини не успява да изгради адекватна стратегия и да води ефективна борба със стопанската криза, правителството на Народния блок има доста мащабна и обмислена политика в тази насока.² По време на неговия мандат държавната намеса в икономиката, с цел противодействие на кризата, се

¹ Проблемът за приемствеността в държавната стопанска политика на България през 30-те години на XX в. Не е разработван до сега в нашата историография.

² Неадекватната реакция на кризата е характерна за повечето правителства в света, които тя заварва на власт. Мнението, че кризата ще отмине от само себе си, е най-разпространено сред управляващите почти навсякъде в първата и отчасти втората година на стопанската криза.

осъществява в няколко области на стопанството и именно тук се очертават елементите на определена приемственост между водената от блока политика и тази на неговите наследници в управлението – деветнадесетомайците.³

На първо място това е **селското стопанство**, което е един от най-пострадалите отрасли по време на кризата не само в България, но и в световен мащаб. Основният инструмент за правителствената интервенция в аграрния сектор е създадената през 1930 г. от кабинета на А. Ляпчев Дирекция “Храноизнос”⁴

Правителството на Народния блок няколко пъти променя режима да дейност на дирекцията, с цел да отговори на постоянно променящите се условия в аграрния сектор, но без особен успех. Обобщените резултати от изкупната дейност на “Храноизнос” до 1934 г. съвсем не са окуражителни. За първите две години от съществуването си тя инкасира загуби от 1 122 323 078 лв.⁵ В края на управлението си кабинетът се опитва още веднаж да направи по-ефективна държавната намеса в търговията със зърнени храни. На 20 януари 1934 г. Министерският съвет взема решение да въведе държавен монопол в тази сфера.⁶

Поради “мъртвия” сезон за селското стопанство през зимата и ранна пролет ефектът от въвеждането на монопола не се проявява осезателно, но потенциалните ползи от него са оценени от новото правителство на деветнадесетомайците. То дори предприема действия за неговото разширяване и засилване. Една от причините за това е сравнително по-добрата ефективност от

³ Между другото в историографията по стопанска история на България все още няма достатъчно прецизна характеристика на мащабите и последствията от стопанската криза 1929-1934 г. Много често пишещите за този период се позовават на стари оценки от времето след 9 септември 1944 г., които до голяма степен представляват постулати, имащи за цел да пригледат историческото ни развитие от 30-те години на ХХ в. към предварително определени теоретически схеми. Все още остава открит въпросът за определянето на точния размер на пораженията от тази криза върху отделните клонове на българското стопанство и отражението ѝ върху обществения живот, бита и ежедневието на българина.

⁴ Л. Беров, Дирекция “Храноизнос” 1930-1944 г. – Трудове на ВИИ “Карл Маркс” – София, 1960, кн. 1, с. 278.

⁵ Загубите са покрити частично от постъпленията от износа на реколта 1930 г. и данъка върху хляба и брашната, от които общо са получени 371 130 040 лв. По този начин до края на 1933 г. Храноизнос фактически завършва дейността си със загуба от 751 193 038 лв. Поради липсата на финансови средства през 1933 г. дирекционните агенти практически престават да изкупуват зърнени храни. Това принуждава производителите да продават продукцията си на по-ниски цени на свободния пазар. - Г. Каназирски. Цит. съч., с. 6.

⁶ Държавен вестник, бр. 237 от 22.І.1934. Притурка. Законопроектът за въвеждането на монопола се разработва от ръководството на Храноизнос още от есента на 1933 г. В началото на януари директорът ѝ Г. Николов изпраща мотивиран доклад до министър-председателя за въвеждането на монопола върху зърнените храни – Софийски търговски вестник, бр. 852 от 14.І.1934.

монопола за бюджетните приходи на държавата, защото от началото на 1934 г. цените на земеделските произведения на международния пазар бележат ръст на покачване. Подобна картина на развитието на цените се наблюдава и на вътрешния пазар.⁷ Запазването и разширяването на монопола на Дирекция “Храноизнос” е свързано и с обещанията на деветнадесетомайците за по-големи грижи за българското селско стопанство, заявени в манифеста от 19 май. На този режим се разчита да бъдат компенсирани щетите от лошите метеорологични условия през лятото на 1934 г., вследствие на които има много слаба реколта от зърнените храни.⁸

Продължаването на въведения от Народния блок монополния режим на “Храноизнос” от кабинета на деветнадесетомайците е едно от доказателствата за конструктивния характер на мероприятията в стопанската област на това правителство. Освен чисто фискални мотиви със запазването и засилването на държавния монопол в търговията със зърнени храни се преследват и социални цели.

Друг голям проблем в българското стопанство по време на кризата е **въпросът за задълженията на населението и кризата в банковата система.** Той има предистория в развитието на българското стопанство през втората половина на 20-те години на XX в.⁹

По време на стопанската криза възниква голямо напрежение в кредитната система на страната във връзка със задълженията на населението. Създава се опасност от срив на системата. Това принуждава правителството на Народния

⁷ *Ас. Христофоров*, Развитие на конюнктурният цикъл в България – Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания . при Софийския държавен университет (по-нататък – Тр. СИСП при СДУ), 1939, кн. 1-2, с. 114, 120

⁸ Членът на ръководството на Българското земеделско дружество Димитър Симов определя резултатите от въвеждането и поддържането на монополния режим на Храноизнос през 1934 г. като много положителни. Според него с това са постигнати няколко цели: 1.) поддържат се задоволителни цени на зърнените храни; 2.) премахната е опасността от спекула, поради лошата реколта и кризата в кредитната система и; 3.) осигурена е прехраната на населението. Виж: *Д. Симов*, По-широки задачи, – Известия на Дирекцията за закупуване и износ на зърнени храни, 1935, бр. 2, с. 19.

⁹ *А. Чакалов*, Задълженията на българското земеделско стопанство – Тр. СИСП при СДУ, 1936, кн. 2-3, с. 139.

блок да се намеси в тази област. Неколкократните опити на кабинета да се справи с този доста комплициран проблем обаче се оказват неуспешни.¹⁰

В самия край на 1933 г., принудени още веднъж от обстоятелствата, управляващите предприемат още една инициатива за разрешаване на проблема. На 31 декември Народното събрание приема Закон за облекчаване на длъжниците и заздравяване на кредита. Законът влиза в сила на 2 януари 1934 г. С него се преследва едно по-трайно и последователно уреждане на въпроса със задълженията на населението.¹¹ Най-същественният момент в това отношение е учредяването на Погасителна каса, която застава като посредник между длъжниците и кредиторите.¹² Поради краткото време, през което управлява кабинетът след приемането на закона, реализацията му на практика остава в начална фаза и няма видим ефект от прилагането му.

С идването си на власт деветнадесетомайците скоро налагат свой вариант за разрешаване на проблема със задълженията на населението. Това става с Наредба-закон за облекчаване на длъжниците и заздравяване на кредита от 7 август 1934 г. С нея се отменят всички закони по тази материя на правителството на Народния блок.¹³ Отмяната на Закона за облекчаване на длъжниците и Закона за закрила на земеделеца-стопанин, приети от Народното събрание през пролетта на 1932 г., е съвсем формална, защото отдавна никой не се ползва от техните постановления.

По друг начин новите управляващи се отнасят към Закона за облекчаване на длъжниците и заздравяване на кредита от януари 1934 г. Макар че наредбата-закон от август отменя неговото действие, в нея се запазват общият смисъл, схемата и голяма част от постановленията му. Той е основата на наредбата-закон.

¹⁰ За политиката на правителството на Народния блок по въпроса за задълженията на населението по-подробно Вж: М. Димитров, Политиката на правителството на Народния блок по въпроса за задълженията на населението през 1932 г. – В: *Историческата, юридическата и икономическата наука в полза на България* – Сборник с материали от научна конференция, проведена в с. Равда на 30-31 май 2003 г., т. 1 – *Историческата наука в полза на България*, С., 2004, с. 132-144.

¹¹ Държавен вестник, бр. 223 от 2.I.1934. Притурка.

¹² В литературата често се посочва като документ и дата на създаването на Погасителната каса приетата от правителството на деветнадесетомайците Наредба-закон за облекчаване на длъжниците и заздравяване на кредита от 7.VIII.1934 г., за която ще стане дума по-нататък в текста. Всъщност касата е създадена със Закона за облекчаване на длъжниците и “рождената” ѝ дата е 2 януари 1934 г.

¹³ Държавен вестник, бр. 103 от 7.VIII.1934 г. – Притурка.

Променят се само някои елементи, с цел да се направи практическата дейност по разрешаване на проблема със задълженията по-ефективна.

Наредбата-закон за облекчаване на длъжниците и заздравяване на кредита определя по нов начин категориите длъжници, които могат да се ползват от нейния режим.¹⁴ Тя не променя статута на Погасителната каса, а само по-точно регламентира обсега на действието ѝ и разширява нейните правомощия да разрешава дела по облекчение на длъжници. Правителството на Кимон Георгиев се стреми да създаде по-стройна и оперативна организация на тази институция, като изменя и някои положения, засягащи структурата и функциите на касата. По този начин то продължава и усъвършенства създадената от кабинета на Народния блок добра основа за трайно разрешаване на проблема със задълженията на населението със закона за облекчение на длъжниците от януари 1934 г.¹⁵

Промените в **управленската структура** на държавата на всички нива са съществена част от дейността на кабинета на Кимон Георгиев. Идеята за нейното оптимизиране обаче не принадлежи само на деветнадесетомайците. С особена острота въпросът е поставен още по време на управлението на Народния блок. През 1933 г. неговото правителство прави опит за реформи в тази сфера, като със специален закон през лятото на 1933 г. закрива окръжните съвети.¹⁶

Оптимизирането на управленската структура на държавата е поставено като задача в Манифеста към българския народ от 19 май 1934 г.¹⁷ Сливането на министерствата и създаването на областите е извършено от правителството на К. Георгиев още в първия ден на неговото управление.¹⁸ Тази експедитивност на новите управляващи дава основание да се мисли, че мотивите за осъществените от тях реформи в административната и управленска структура на страната са

¹⁴ *Пак там.*

¹⁵ *Ас. Христофоров*, Развитие на конюнктурния цикъл..., с.77

¹⁶ *Държавен вестник*, бр. 73 от 4.VII.1933 – Закон за закриване на окръжните съвети. Икономии и подобряване на дейността на администрацията чрез централизиране на някои от функциите на местните управленски тела (окръжните съвети) в ръцете на държавата са основните мотиви при закриването на окръжните съвети през юли 1933 г. от кабинета на Народния блок. Виж: *Б. Недков*, Развитие на българската финансова система през последното десетилетие. - Тр. СИСП при СДУ, 1937, кн. 3-4, с. 28-29; 60; *Ив. Стефанов*, Върху структурата и източниците на финансовото стопанство на България - Тр.СИСП при СДУ, 1935, кн.2-3, с. 178.

¹⁷ *Държавен вестник*, бр. 38 от 19.V.1934.

¹⁸ *Пак там* - Притурка.

повече практически, отколкото идеологически, и в това отношение има определена приемственост с политиката на предходния кабинет.

Въпреки че правителството на Народния блок полага известни усилия за ликвидирането на **бюджетните дефицити и държавните задължения**, то не успява да постигне значителни положителни резултати. В края на управлението отношенията на кабинета с Финансовия комитет при Обществото на народите се изострят. Причина за това е становището на международната институция, че стопанската политика, която води българското правителство, създава заплаха от пълно разстройство на държавните финанси на страната.¹⁹ Комитетът смята, че е необходима дълбока реформа в тази област.²⁰

Още с идването си на власт деветнадесетомайците започват подготовка за основна корекция в държавния бюджет. Главната цел на промените е съкращаването на държавните разходи. Приетата в началото на юли Наредба-закон за изменение на бюджета на държавата за 1934/1935 г. заема ключово място в усилията на правителството за стабилизирането на държавните финанси. В нея наред със съкращаването на разходите се въвеждат и други мерки, някои от които със засилена рестриктивна насоченост.²¹

С корекцията приходната част на държавния бюджет за 1934/1935 г. е намалена с 319 562 000 лв., от 5 649 562 000 лв. на 5 330 000 000 лв., т. е. с 5,6%. Освен това с друга наредба приходите в самостоятелния бюджет на Главна дирекция на железниците и пристанищата са намалени с 93 538 000 лв.²² Общото съкращение в приходната част на бюджета на държавата е 413 100 000 лв.²³ Базата за намалението в предвижданията за приходите в наредбата-закон са действителните постъпления в бюджета на държавата за предходната бюджетна

¹⁹ Д. Вачков. Цит. съч., с. 104-106.

²⁰ Българска народна банка, Сборник документи, т.IV, 1930-1947 г., С., 2004, с. 315.

²¹ Държавен вестник, бр. 76 от 5.VII.1934. Наредба-закон за изменение и допълнение на бюджета на държавата за 1934/35 финансова година.

²² Пак там, бр. 85 от 17.VII.1934. Наредба за бюджета на Главна дирекция на железниците и пристанищата за 1934/1935 г.

²³ Пак там, бр. 76 от 5.VII.1934. Наредба-закон за изменение и допълнение на бюджета на държавата за 1934/35 финансова година.

година. С това се цели създаването на по-реален приходен бюджет, който стъпва на основата на реализираните приходи през предходни бюджетни години.

Възползвайки се от това, че държавното управление е съсредоточено изцяло в негови ръце, правителството на К. Георгиев успява да направи значителна стъпка напред в борбата на държавата с бюджетните дефицити. Боричканията в кабинета на Народния блок и в Народното събрание, корупцията и стремежът за по-големи облаги от властта на партиите от управляващата коалиция, са основна причина за слабата ефективност на управлението ѝ, включително и при изработването на държавния бюджет. С промяната на 19 май 1934 г. тези пречки са преодолени и оптимизирането на държавните приходи и разходи става много бързо и значително по-ефективно.

Важността на външните задължения на България за финансовата политика на държавата е толкова голяма, че дейността по обслужването им също не се влияе от политическите отношения вътре в страната. През юни 1934 г. правителство на деветнадесетомайците одобрява три международни спогодби, подписани от кабинета на Народния блок в края на управлението му, като не прави никакви възражения по техните условия.²⁴

Уреждането на някои от външните задължения на страната с посочените по-горе споразумения има важно значение за осъществяване на намерението на управляващите от Военния съюз и Политическия кръг “Звено” да сложат в ред държавните финанси. По този начин се внася яснота в едно съществено перо от разходната част на бюджета на държавата и същевременно сумите в него се намаляват. Освен това новото правителство демонстрира приемственост и конструктивност в политиката на държавата по този въпрос. То се нуждае от това, защото след идването си на власт не е посрещнато особено добре навсякъде в чужбина.

²⁴ Първата спогодба е с комитетите на портьорите от предвоенните и следвоенните държавни външни заеми. - *Държавен вестник*, бр. 67 от 25.VI.1934. Втората е с Комитета на портьорите от предвоенните държавни заеми - *Държавен вестник*, бр. 61 от 18.VI.1934. Третата спогодба е с френските компании “Жанксион Салоник – Константинопол” и Regie generale de Chemins de fer Travaux Publics - *Държавен вестник*, бр. 67 от 25.VI.1934.

Кабинетът на К. Георгиев продължава и довършва започнатите от правителството на Народния блок преговори по сключване на търговски **договор с Югославия.**

От началото на 30-те години на ХХ в. характерът и насоките на външната търговия на България се определят от промените в състоянието на световното стопанство, предизвикани от стопанската криза, започнала през есента на 1929 г. По време на кризата световният пазар на практика се разпада. Правителството на Народния блок, още с идването си на власт, започва да води валутна и външнотърговска политика, типична за т. нар. “клирингови държави” и това ориентира нашата външна търговия към страните от Централна Европа и Германия.²⁵ Този факт поставя територията на Югославия в стратегическо положение спрямо нашата външна търговия. През западната ни съседка преминава основната и по същество единствена транспортна артерия, свързваща България с търговските ѝ партньори в Европа. Към 1933 г. през югославска територия преминават почти 100% от изнасяните от страната ни птици, 73% от износа на яйца и 97% от изнасяното грозде.²⁶

Така създалата се конюнктура във външнотърговски план е една от основните причини правителството на Народния блок да започне политика на сближение със западната ни съседка. В края на 1933 г. е постигнато споразумение между България и Югославия за започване на преговори за сключване на редовен търговски договор и ветеринарна конвенция, както и за уреждане на транзита и жп съобщенията.²⁷ На 8 май 1934 г. в Белград започват официални преговори между двете страни, а договорът е подписан от кабинета на К. Георгиев на 24 май и влиза в сила от 1 юли 1934 г.²⁸

За бързото подписване на търговският договор с Югославия от кабинета на деветнадесетомайците след идването му на власт има определени политически

²⁵ Външнотърговската политика на Народния блок е била предмет на изследване в българската историография. Виж, например: *М. Иванов*, Политическите игри с външния дълг. Български сюжети на стопански кризи и възход 1929-1934, С., 2001, с. 99-304.

²⁶ *Мир*, бр. 2 от 3.I.1934.

²⁷ ЦДА, ф. 176 к., оп. 11, а. е. 1207, л. 1-7; *В. Кацаркова*, Икономическите отношения на България..., с. 156.

²⁸ ЦДА, ф. 284 к., оп. 2, а. е. 211; *Държавен вестник*, бр. 57 от 13.VI.1934.

мотиви. Без съмнение обаче се преследват и определени стопански цели, което е още едно доказателство за съществуването на приемственост между стопанската политика на новото правителство и тази на кабинета на Народния блок.

Друга важна инициатива на държавата по време на стопанската криза в областта на външната търговия, която има значителен положителен ефект върху отглеждането на тютюн и тютюневата индустрия в България, е реализирането на **голямата компенсационна сделка** с български тютюни.²⁹ И тук може да се отбележи пълна приемственост в политиката на двата кабинета.

Тютюневият отрасъл по време на кризата е в особено тежко състояние. поради неизнесените в чужбина тютюни от реколти 1928, 1929, 1930 и 1931 г. Проблемите в него се отразяват негативно върху българското стопанство в няколко насоки. На първо място държавата е лишена от съществени бюджетни приходи и това задълбочава проблемите в държавните финанси. Освен това се създават трудности в платежния баланс, което от своя страна влияе неблагоприятно върху изплащането на външните задължения на България. Кризата в тютюневия отрасъл има и социална страна, изразяваща се в намаляването на доходите на част от селското население. Затрудненията с реализацията на тютюните от старите реколти засягат сериозно тютюнопроизводителите. По данни на Българска земеделска банка през 1934 г. в страната са засети близо 40% по-малко тютюневи насаждения, отколкото през 1933 г. Основната причина за това, според ръководството на банката, са ниските цени, които са предложени тази година от тютюнетърговците.³⁰

Проблемите в тютюневия отрасъл принуждават правителството на Народния блок през 1933 г. да търси възможности за реализирането на залежалите тютюни в чужбина.³¹ В началото на 1934 г. усилията на кабинета приключват с успех. В средата на февруари е публикувано постановление на

²⁹ На този въпрос е посветена цяла статия от проф. Л. Беров, в която изчерпателно се разглежда механизма и икономическия ефект от този акт на българската държава, особено за българо-германските търговски отношения в навечерието на Втората световна война. – Виж: *Л. Беров*, Голямата компенсационна сделка срещу български тютюни през 1934 г. и българо-германската търговия в навечерието на Втората световна война – В: Българо-германски отношения и връзки, т. III, С., 1981, с.318-338.

³⁰ *Известия* на БЗБ, 1934, кн. 11, с. 630.

³¹ *Л. Беров*, Цит.съч., с. 318-324.

Министерския съвет, с което се одобряват общите условия на компенсационна сделка с няколко чужди държави. След приключването на търга започват преговори с избраните доставчици, които се проточват поради преврата на 19 май. Деветнадесетомайците не ги прекратяват. В началото на юни 1934 г. са договорени общите условия на сделката и е приет заключителен протокол.³²

На 31 август са подписани два договора с Германия.³³ През октомври Министерският съвет утвърждава и сключените на 30 септември с. г. общи договори между България от една страна и Австрия, Унгария и Чехословакия - от друга. Всички те, както германския, са за производство и доставка на индустриални произведения и извършване на монтажни работи срещу покупка и износ на български тютюни от пет последователни реколти (1933-1938 г.).³⁴

Стопанските среди в България посрещат с одобрение приключването на голямата компенсационна сделка. Тя се смята за един от успехите на деветнадесетомайското правителство в началото на неговото управление. Отчита се нейното значение за излизането на българското стопанство от кризата.³⁵ В политическите среди също има положителни отзиви за значението на тази сделка за българската тютюнева индустрия. Кръгове, близки до Народното социално движение на Ал. Цанков, смятат, че националният интерес диктува едно по-широко използване на такъв тип сделки, които са един “реален път да се достигне възможно повишаване на местните експортни цени”. Това се оценява като “най-важният стимул за общото оживяване на стопанството.”³⁶

По малко по-различен начин се посреща голямата компенсационна сделка от международните финансови институции.³⁷ Комисарят на ОН в България Пиер Шейсон признава, че тя има благоприятно влияние върху стопанството с реализирането на тютюните от старите реколти и намаляването на напрежението

³² *Софийски търговски вестник*, бр. 871 от 6.VI.1934; *Знаме*, бр.124 от 6.VI.1934. Вестникът съобщава и точната сума 909 млн. лв.

³³ *Държавен вестник*, бр. 130 от 8.IX.1934.

³⁴ *Пак там*, бр.159 от 13.X.1934 г.

³⁵ *Стопанска България*, бр. 77 от 13.X.1934.

³⁶ *Слово*, бр. 3839 от 17.IV.1935.

³⁷ Подробно за взаимоотношенията на деветнадесетомайското правителство с Финансовия комитет на ОН – Виж: *Д. Вачков*, Контактите на деветнадесетомайския режим с международните финансови институции – Минало, 1998, кн. 3, с. 55-64.

в тютюневия отрасъл на България. Същевременно обаче той изразява известни опасения, че начинът, по-който е сключена сделката, не позволява България да получи свободни девизи повече от 20% от договорената сума и това може да се отрази на изплащането на външните задължения на страната в следващите 5 години.³⁸

Въпросът за **възстановяването на отношенията със Съветска Русия** е повдигнат сериозно още при управлението на Народния блок Инициативата идва от българска страна, както на официално ниво, така и от индустриалците в България, които търсят по частен път контакти със съветската страна. До края на управлението на коалицията обаче няма конкретни резултати поради известни затруднения в преговорите.³⁹

При новия режим, установен на 19 май, пречките бързо са преодолени и на 23 юли 1934 г. България установява дипломатически отношения със СССР. За български посланик в Москва е изпратен проф. Димитър Михалчев.⁴⁰

Правителството на К. Георгиев предприема действия и в областта на **валутната политика**. Те също представляват продължение на започнатото в тази област от кабинета на Народния блок с изменението на Закона за търговията с външни платежни средства от октомври 1931 г.⁴¹, въвеждането на девизните контингенти през май 1932 г.⁴², частните компенсационни сделки и валутните премии от същата година.⁴³

Деветнадесетомайците задълбочават и разширяват системата на частните компенсационни сделки, чрез които основно се регулира валутния режим от държавата и се осъществява контролът върху външната търговия на страната.

³⁸ *Софийски търговски вестник*, бр. 894, от 1.XII.1934.

³⁹ *Л. Спасов*, Българо-съветски дипломатически отношения 1934-1944 г., С. 1987, с. 14-19.

⁴⁰ *Пак там*, с. 26-27.

⁴¹ *Държавен вестник*, бр.161 от 15.X.1931. Въз основа на това изменение е приета Наредба № 1 на БНБ със същата дата, с която банката придобива пълни монополни права да разрешава отпускането на чуждестранна валута за каквито и да е цели. Най-съществено в този случай е, че се установява пълен валутен контрол на БНБ върху външната търговия на България.

⁴² *Българска народна банка*..., с. 526. Със специална наредба от 19 май 1932 г. БНБ определя, че няма да отпуска на никой търговец или индустриалец чужди девизи повече от 50% от вноса му през 1931 г., като същевременно се държи сметка за промяната в цените през 1932 г.

⁴³ *Българска народна банка*..., с. 542.

Най-съществена в това отношение е приетата през август 1934 г. “Обща наредба за вноса и износа”.⁴⁴

След избухването на стопанската криза през 1929 г. условията за международна търговия стават особено трудни, поради пренасищането на международните пазари. Българската държава е принудена да обърне повече внимание на външотърговската си договорна политика, за да се опита да намери сигурен пласмент за произведенията, предмет на износ в чужбина, особено в страните, от които се получава свободна валута. Именно във връзка с изпълнението на тази задача през 1931г. е създаден **Експортен институт** от правителството на А. Ляпчев.⁴⁵

След правителствената промяна на 21 юни 1931 г. обаче дейността по учредяването на експортната централа е прекратена. Взаимните подозрения и противоречия в коалицията Народен блок, наследила Стовора в управлението, осуетяват практическото създаване на Експортния институт.

Още в самото начало на своето управление деветнадесетомайците предприемат известни действия за засилване на държавната намеса в областта на външната търговия. Съществено значение в тази насока има сливането на Министерството на търговията, промишлеността и труда и Министерството на земеделието и държавните имоти.⁴⁶ Със създаването на специален Отдел за търговия към новото министерство се обединяват дейностите на двете ведомства в тази област.⁴⁷ Основна задача на отдела става ръководството на вътрешната и външната търговска политика на България и с това той много напомня на Експортния институт, така както е замислен от неговите създатели през 1931 г.⁴⁸

С формирането на Отдела за търговия деветнадесетомайците правят значителна крачка напред към създаването на единен орган за ръководство на

⁴⁴ *Държавен вестник*, бр. 114 от 20.VIII.1934.

⁴⁵ *Стенографски дневници* на XXII ОНС, IV р.с., 44 зас., 18.II.1931, с. 983-984. *Държавен вестник*, бр. 273 от 10 март 1931.

⁴⁶ *Държавен вестник*, бр. 38 от 19.V.1934. Притурка – Указ № 5; ЦДА к., Ф. 284, а.е. 6318, л. 1-3.

⁴⁷ *Българските държавни институции* 1879-1986. Енциклопедичен справочник, С., 1987, с. 253.

⁴⁸ *Ас. Чакалов*, Стопанската политика на България през 1935 г. – *Списание на Българското икономическо дружество* (по-нататък - *Списание. Б.Ик Д.*), 1936, кн. 1, с.43.

държавната експортна политика. През есента на 1934 г. сред управляващите започва да се говори за практическото учредяване на Експортния институт, но падането на правителството в началото на 1935 г. не позволява да разберем дали тези намерения са били истински.⁴⁹ (ЕИ е създаден и започва да действа през октомври на 1935 г. от кабинета на А. Тошев – б. м. М. Д.)

През 30-те години на ХХ в. проблемът с **оземляването на селяните и бежанците** все още остава неразрешен, въпреки усилията на правителствата на БЗНС и Демократическия сговор в тази насока. Това е една от причините кабинетът на деветнадесетомайците да предприеме действия за ревизиране на Закона за трудовите земеделски стопанства от 1924 г. и изменението му от 1933 г. Наредбата-закон за изменение и допълнение на закона за трудовите земеделски стопанства променя някои елементи от приложната част на закона, които засилват ролята на държавата с цел по-ефективната му реализацията.⁵⁰

Засиленият протекционизъм и общата политика на насърчаването на индустриализацията на страната от държавата довеждат до свръхкапитализиране на някои браншове и появата на елементи на монополизация в **индустрията**. Този процес набира скорост след Първата световна война, особено през втората половина на 20-те години.

През 1930 г. в печата се поставя остро въпроса за намеса на държавата за намаляване цените на редица индустриални произведения за масова консумация. Настоява се за създаване на специален закон против картелите.⁵¹ През май с. г. министърът на търговията, промишлеността и труда свиква конференция с участието на Управителния съвет на Съюза на българските индустриалци (СБИ).⁵² На конференцията се поставя въпросът за въвеждането на режим на преситеност.

⁴⁹ Според някои специалисти, със създаването на службата на главния инспектор по износа към този отдел се поставя началото на практическото изграждане на експортната централа. - Вж: Ас. Чакалов, Задачи и организация на Експортния институт – *Слово*, бр. 3977 от 4 октомври 1935.

⁵⁰ Държавен вестник, бр. 194 от 26.XI.1934. По-подробно за измененията на ЗТЗС Вж: М. Димитров, Стопанската политика на кабинетите на Военния съюз (19.V.1934 – 21.IV.1935) – Дисертация, с. 186-189.

⁵¹ Д. Калинов, Картели и регулиране на цените (реферат, четен пред Българското икономическо дружество на 19 март 1931 г.) – Сп.Б.Ик.Д., 1931, кн. 6, с. 345.

⁵² Индустриален преглед, 1938, кн. 3, с. 34.

Индустириалният съвет одобрява това становище и до края на 1930 г. след щателно проучване в такъв режим са поставени 26 отделни индустриални производства.⁵³

Правителствената смяна през юни 1931 г. обаче възстановява до известна степен старата държавна политика по отношение на индустрията. Новият министър на търговията, промишлеността и труда Г. Петров смята, че въвеждането на принципа на преситеността е противозаконно от формално-юридическа гледна точка и възстановява старата практика, т. е. връща действието на Закона за насърчаване на местната индустрия от 1928 г., въпреки изразената позиция на ръководството на СБИ в специално изложение до министерството да се запази статуквото, установено от предходното правителство.⁵⁴

Притиснати от проблемите, породени от стопанската криза партиите в блока водят доста непоследователна политика по отношение на българската индустрия. Всяка законодателна инициатива на правителството в тази област е придружена с ожесточени спорове и поява на открити противници вътре в самата коалиция. Така е при обсъждането на законопроекта за контрол върху картелите през есента на 1931 г., при възстановяване на Главното комисарство по продоволствието през август с. г., с което се цели да се нормират цените на продуктите от първа необходимост и пр.⁵⁵

За непоследователността в политиката на Народния блок за премахването на елементите на свръхпротекционизъм в индустриалната област влияние оказват и проблемите в другите сфери на икономическия живот. Необходимостта от нови източници на приходи и дефицитът в платежния баланс принуждават кабинета да провежда мерки, които често водят именно до засилване на протекционизма в

⁵³ *Пак там.* За преситени са обявени производствата на: 1. растителни масла; 2. мелничарство; 3. захар; 4. спирт; 5. оризолошечене; 6. трикотажни изделия; 7. сламени шапки; 8. гвоздеи; 9. бижутерия; 10. поцинкована и бодлива тел; 11. телеграфни и телефонни апарати и централи; 12. изделия от гума и каучук; 13. глюкоза; 14. вълнени платове с тегло над 250 г. на квадратен метър; 15. конопени прежди за въжета и канапи; 16. боя за обувки и лакови бои; 17. оцет; 18. дегра; 19. букволеярство; 20. бергоманеви тръби; 21. кожарство; 22. памучни платна и платове с тежест над 100 г. на квадратен метър; 23. кухненски и алуминиеви съдове, лъжици, вилици и ножове; 24. панти; 25. тъкачество на ленени платове; 26. сапун за пране и тоалетен сапун.

⁵⁴ *Индустриален преглед.* 1931, кн. 10, с. 183 – Изложение № 508 от 1.IX.1931 г. Няколко дни по-късно, на 9 септември е свикан Висшият индустриален съвет при СБИ, който също взема решение, че принципът на преситеността трябва да се запази, “за да може да се провежда една истинска индустриална политика с оглед на стопанските интереси на страната.”

⁵⁵ *Р. Стоянова.* Под знака на конфронтацията. Демократическата партия и политическите борби в България (1924-1934), С., 2003, с. 258-260.

индустрията. Въпреки трудностите, правителството на Н. Мушанов успява да прокара някои мероприятия, с които се регламентира и ограничава индустриалното производство в страната.⁵⁶

С идването си на власт деветнадесетомайците заемат твърда позиция по отношение на индустриалното производство в България. Това е заявено ясно в манифеста. В него е подчертана необходимостта индустрията да се пригоди към стопанските и национални нужди на страната.⁵⁷

При новото правителство се продължава политиката, водена от Индустриалния съвет при Министерството на народното стопанство, за ограничаване откриването на нови предприятия в браншовете, в които е преценено, че има преситеност. Освен това, чрез валутния контрол на БНБ се регулира състоянието на функциониращите предприятия в преситените производства. Банката отпуска валута за модернизация на производството само с одобрение на министерството.⁵⁸

Тази политика обаче не е достатъчно ефективна. Основната причина за това е фактът, че не е отменен Закона за насърчаване на местната индустрия от 1928 г. и неговия облекчителен режим е все още в действие.⁵⁹ Липсата на специално законодателство, което да регламентира точно условията за обявяване на дадено индустриално производство за преситено, води до субективизъм и непоследователност в провеждането на линията на държавно регулиране и в края на краищата до нищожен ефект от дейността на Индустриалния съвет в тази насока.

Доста трудно се осъществява и текущия контрол върху насърчаваните предприятия. По сведения на Министерството на търговията, промишлеността и труда в края на управлението на Народния блок в страната има около 1200

⁵⁶ По-подробно за индустриалната политика на правителството на Народния блок Вж: *М. Димитров, Стопанската политика на...*, с. 191-199

⁵⁷ *Държавен вестник*, бр. 38 от 19.V.1934. Манифест към българския народ.

⁵⁸ *А. Чакалов*, Стопанската политика на България през 1934 г. – Сп.Б.Ик.Д., 1935, кн.1, с.87.

⁵⁹ В края на своето управление кабинетът на Народния блок подготвя текста на нов закон за индустрията, който трябва да повиши прага на условията, на които трябва да отговаря дадено индустриално заведение, за да се ползва от определени облаги. Острата реакция на голяма част от индустриалците и стопанските дейци принуждава бързо кабинетът да се откаже от намеренията си. - *История на националното и световното стопанство...* с. 370.

индустриални заведения, които са под режима на Закона за насърчаване на местната индустрия и те трябва да бъдат контролирани от 6 инспектора в министерството.⁶⁰ Според изискванията на чл. 50 от закона инспекторите трябва да правят по 2 ревизии годишно на тези предприятия, което е една непосилна задача.⁶¹

Кабинетът на деветнадесетомайците също не успява да промени съществено правния режим на българската индустрия. До края на неговото управление не е приет закон по тази материя, въпреки че в новите условия и при липсата на парламент това може да стане доста лесно и бързо. Най-вероятната причина за това е липсата на достатъчно време за проучването и подготовката на порадикални промени в индустриалното законодателство. На всичкото отгоре, поради стремежа да се извършат икономии в разходите по издръжката на Министерството на народното стопанство, деветнадесетомайците намаляват броя на инспекторите по индустрията от 6 на 3.⁶² С това се затруднява още повече контрола върху насърчаваните предприятия и събирането и систематизирането на сведения за състоянието на тази част от индустриалното производство

Основание за твърдението, че управляващите от Военния съюз и “Звено” са имали намерение да направят сериозни промени в режима на българската индустрия и да превърнат държавата в решаващ фактор за нейното развитие, е намереният документ във фонда на Министерството на търговията, промишлеността и труда (1934-1935 г. Министерство на народното стопанство – б. м. М. Д.). Документът е писан по всяка вероятност в края на 1934 г. и се състои от две части. Първата е озаглавена “Петгодишен план за рационализиране на индустрията” и съдържа 12 точки. Във втората част са изброени мероприятия, които трябва да се извършат през 1935 г. за реализирането на този план.⁶³ Поради падането на правителството от власт, предвидените в плана промени в

⁶⁰ *ИДА*, ф. 231 к., оп. 3, а.е. 12, л. 176.

⁶¹ *Държавен вестник*, бр. 58 от 14.VI.1928. Всеки инспектор трябва да посети и да направи ревизии на 400 предприятия на година. Това е една непосилна задача.

⁶² *ИДА*, ф. 231 к., оп. 3, а.е. 12, л. 176.

⁶³ *Пак там*, оп. 3, а.е. 12, л. 167, 167-г., 167 а, 168.

българската индустрия остават неосъществени. При следващите правителства по отношение на индустрията се вземат други мерки, чрез които се засилва най-вече държавното регулиране на мащабите на развитие и отрасловата структура на тази част от българското стопанство.

* * *

Тези и някои други инициативи в сферата на икономиката, работата по които е започната от правителството на Народния блок и завършена при управлението на деветнадесетомайците, са едно добро доказателство, че Военният съюз и “Звено” в своите действия са водени от желанието да извадят българското стопанство от състоянието на криза. Това тяхно намерение е една от основните причини за извършването на преврата на 19 май 1934 г.. Въпреки, че остро критикуват блока за неспособността му да се справи със стопанската криза, когато вземат властта деветнадесетомайците възприемат рационалните и ефективни елементи от антикризисната политика на кабинета на Н. Мушанов, като ги доработват или довършват без промени.

Същевременно, новите управляващи не се отнасят безкритично към онези инициативи на предходния кабинет в стопанската област, които смятат за неправилни или недобре реализирани. Те биват или променяни или изцяло отменяни в зависимост от преценката за тяхната ефективност.

Всичко това дава основание да смятаме, че в областта на стопанската политика на държавата 19 май 1934 г. не е такава разграничителна дата, каквато е в развитието на останалите сфери на обществения живот през 30-те години на XX в.. Проблемите, които икономиката поставя за разрешаване пред управляващите в България, изискват определена приемственост във водената от тях политика. Това прави стопанската политика на държавата по-ефикасна. Тази приемственост довежда до интензивно развитие на икономиката след 1934 г. до избухването на Втората световна война и до втория връх, след началото на XX в., в цялостното развитие на Третата българска държава.